

## **„STATUS“ DEMOKRATIJE I PRETPOSTAVKE I USLOVI NJENOG UKORENJIVANJA I KONSOLIDACIJE U SRBIJI**

### **Sažetak**

Tranzicija se, iz monoorganizacionih, jednopartijskih, ideoloških i autoritarnih režima u pluralne, kompetitivne i demokratske poretke, pokazala daleko složenijim i neizvesnijim procesom, sa daleko većom socijalnom cenom nego što su to analitičari i, posebno građani, zemalja u tranziciji očekivali i želeli. Odnos građana Srbije prema demokratiji koja se, u tegobnom socijalnom okruženju, ne vidi kao ključni i urgentni cilj i vrednost, kreće se između nezadovoljstva, sumnji, nepoverenja i uslovne i oročene podrške. Pritom je nemoguće govoriti o građanima – njihovom licu i socijalnom portretu u jedini. Srbija je još uvek duboko podeljena – ona ima bar četiri svoja lica. Jedno (liberalnodemokratsko) je odlučno okrenuto ka budućnosti. Drugo (autoritarno i socijal-nacionalno) je zagledano u prošlost. Treće (nacional-demokratsko) je neodlučno – ono bi u budućnost stalno se, međutim, propitujući i povremeno se okrećući unazad, verujući da će i tako stići gde je naumilo. Četvrto, nemušto, odavno je prestalo da postavlja pitanja nad svim što nam se dešava.

Svi međusobni aranžmani, promene odnosa snaga i politički „razvodi i brakovi“ još su u igri, pa je u Srbiji, bar kratkoročno, svaka priča još uvek moguća.

**Ključne reči:** demokratija, tranzicija, konsolidacija, konsenzus

Status, sudbina i šanse liberalno-predstavničke demokratije i njenih različitih modaliteta u Srbiji, unutar tranzicionog okvira i ključa, bili su predmet analize i u seriji od osam istraživanja CeSID-a, sprovedenih između 2005. i 2008. godine.

Bez pretenzije da preciznije definišemo sam, složen i razvojan, pojam demokratije i odredimo operacionalno aktuelne modalitete demokratskih režima, kao metodske uporište poslužila nam je podela političkih poredaka Andreasa Šedlera na autoritarne režime i elektoralne (izborne), liberalne i razvojne (napredne) demokratije, odnosno razvojno i procesualno shvatanje demokratije (Schedler, 2001:149-152).

*Izbornu demokratiju*, u oslonu na Lipseta, možemo odrediti kao institucionalni aranžman u kome sve odrasle osobe imaju moć da glasaju na slobodnim i poštenim kompetitivnim izborima, za svoju glavnu izvršnu vlast i za nacionalnu zakonodavnu vlast (Lipset; 2006: 39).

Naredni, „viši“ nivo predstavlja koncept *liberalne demokratije*. Pored izborne demokratije, on po Dajmondu uključuje još tri principa: a) ne postoji „rezervni“ domen vlasti koji nije potčinjen izabranim organima vlasti (misli se pre svega na tajne službe, vojsku i policiju); b) postoji horizontalna odgovornost i međusobno ograničavanje tri grane vlasti; c) postojanje efektivnih garancija za ostvarivanje individualnih i kolektivnih građanskih, ekonomskih, socijalnih i političkih prava (princip vladavine prava).

Naravno, između **elektoralne i stabilizovane, „ukotvljene“ (Merkel) liberalne demokratije** postoji, u zemljama u tranziciji, čitav niz prelaznih oblika koje Merkel naziva „manjkavim demokratijama“ poput:

- ekskluzivnih demokratija koje određene skupine isključuju iz efektivne participacije
- neliberalne demokratije bez dovoljno razvijene pravne države
- delegativne demokratije koja vlast koncentriše u rukama izvršne vlasti, ili
- demokratije enklava u kojima je stvarna moć u rukama neizbornih organa i službi, odnosno spoljnih veto igrača (Merkel i dr. 2003:69-72).

Na drugoj strani, osnovno polazište Dajmonda, kao i Šedlera, jeste da je demokratija fenomen u procesu i razvoju, odnosno da se ona može unaprediti i produbiti tako da politička kompeticija može biti otvorenija i poštenija, socijalna i politička participacija građana može biti veća, izabrani funkcioneri odgovorniji građanima, a građanske slobode još zaštićenije i vladavina prava bolja i efikasnija (Diamond, 1999:10-18).

U tom okviru postoje mnogi normativni modeli i tipovi postliberalnih demokratija koji nastaju na kritici liberalno-demokratske, predstavničke demokratije i njenih inherentnih ograničenja, pre svega svođenja na „demokratsku metodu“ (Šumpeter) takmičenja između političkih elita.

Prema tipologiji Klause Bajmea (Beyme, 2007:23), u ovu široku grupu spadaju:

- participativna (plebiscitarna) demokratija (Pateman, Barber)
- republikanizam (Pacock), koji u svim svojim strujama polazi od suvereniteta građana
- deliberativna demokratija (Habermas)
- dijaloška demokratija (Giddens)
- kosmopolitska ili transnacionalna demokratija (Held)

U fokusu istraživanja CeSID-a bile su zapravo linije političko-partijskih podela, posmatrane iz ugla i vizure građana Srbije. Status i šanse demokratije razmatrani su kroz prizmu različitih političkih profila, kapaciteta i socijalnih pozicija i stavova koje zauzimaju građani Srbije. Unutar „**demokratskog kompleksa**“ analizirana su četiri uža **problem-ska kruga**: 1- stavovi o demokratiji i njenom funkcionisanju; 2 – raspodela moći i stepen poverenja u ključne političke i socijalne aktere; 3 – sklonost građana nedemokratskim merama i režimima; 4 – poželjni model demokratije, države i društva.

Dobijeni nalazi govore da demokratija danas u Srbiji ne uživa status konsenzusom prihvaćenog najboljeg poretka, niti ima tretman urgentnog cilja i ključne vrednosti. Da je demokratija, uz sve mane i ograničenja, najbolji poredak, misli tek polovina građana Srbije. Istovremeno, dobro funkcionisanje demokratije je prvi izbor i cilj za svakog jedanaestog ispitanika. U uslovima tegobne, u velikoj meri zakasnele i deformisane tranzicije i masovno raširenog osećaja gubitništva i egzistencijalne iznudice, dobijeni rezultati i ne predstavljaju neko naročito iznenađenje.

## VLADAVINA NEKREDIBILNIH AKTERA U PROTODEMOKRATSKOM DRUŠTVU

Zabrinjava, međutim, nalaz da „društveni puls“ građana Srbije u sve većoj meri obeležavaju gubitak energije za promene i poverenja u političke aktere, ali i društvo (trust in society), uključujući i spremnost na samoangažovanje i solidarnost. Rašireni osećaj socijalnog gubitništva ogleda se i u činjenici sve izraženije političke apstinencije, čak ravnodušnosti.

Sadržaj nalaza o stepenu (ne)poverenja u političke i civilne aktere i institucije, distribuciji vlasti i moći, kao i prihvaćenosti demokratije u Srbiji, dobijenih istraživanjem CeSID-a, mogli bi se sumarno izraziti kao svest o vladavini nedovoljno kredibilnih aktera i institucija u tek protodemokratskom društvu, odnosno pomalo ciničnom konstatacijom da demokratija (još) ne stanuje ovde.

## URUŠENO POVERENJE

Analiziranih jedanaest aktera i institucija bi se, polazeći od stepena poverenja koje uživaju među građanima, mogli svrstati u četiri grupe ili kategorije.

Prvu grupu, „šampione nekredibilnosti“, čine akteri i institucije kod kojih nepoverenje znatno preteže nad značajnim, delimičnim i velikim poverenjem. Veoma je indikativno da nju čine političke stranke i Skupština Srbije, odnosno njeni poslanici kao narodni izabranici.

Strankama i Skupštini ništa ne veruje između dve petine i polovine građana, a u znatnoj meri poverenje im ukazuje tek svaki četvrti građanin. Razliku do 100 odsto čine građani koji o određenom akteru nemaju formiran stav.

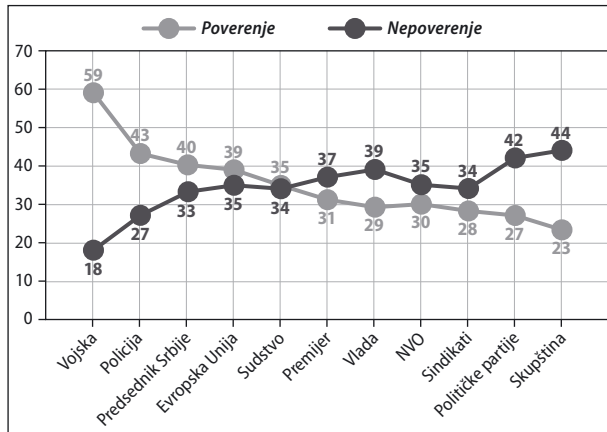
U drugu grupu aktera kod kojih nepoverenje ipak preteže nad poverenjem, spadaju Vlada, na jednoj, i civilni akteri (sindikati i NVO) na drugoj strani. Poverenje nešto manje od trećine građana praćeno je, u slučaju NVO i sindikata, i postojanjem velikog broja građana i građanki - njih petine, koji o ovim organizacijama nemaju formiran stav.

Treću grupu čine pojedinci i institucije kod kojih je poverenje nešto veće od nepoverenja. U ovom istraživanju reč je, pre svega, o sudstvu - trećoj grani vlasti, u koje je poverenje i nepoverenje praktično izbalansirano. Evropska Unija, po svim dosadašnjim istraživanjima, kao poželjna ekonomska i politička destinacija za kvalifikovanu većinu građana Srbije, uživa tek nešto veće poverenje od nepoverenja (39 % : 35 %), što rečito govori o stepenu poverenja i elana sa kojim se ide ka EU.

Predsednik Srbije Boris Tadić, u koga poverenje ima dve petine, a ne veruje mu trećina građana, praktično je na granici između ove i naredne grupe koju čine akteri kod kojih poverenje znatno preteže nad nepoverenjem.

Ovu, četvrtu grupu, u ovom istraživanju čine „represivni državni aparati“ (Luj Altiser) - policija i, naročito vojska, u koju je poverenje više od tri puta veće od nepoverenja (59 % : 18 %). Izgleda da se među građanima Srbije radi o rasprostranjenoj, doduše u poslednjoj deceniji opadajućoj, ljubavi i poverenju prema uniformi (među „uniforme“ spadaju i svešteničke mantije i lekarski mantili). Prema ranijim istraživanjima, još je značajniji stepen poverenja u crkvu, ali i obrazovne i zdravstvene institucije. Istovremeno, logično je da u tranzicionim vremenima od deficita legitimnosti pre i više „boluju“ politički i ekonomski akteri i ustanove, odgovorne za nizak standard i kvalitet života, nego institucije i akteri odgovorni za bezbednost i „pomoć i brigu o duhu i telu“.

Grafikon 1. Poverenje u aktere i institucije (CeSID, 2006.)



Dve godine kasnije, u istraživanju CeSID-a iz oktobra 2008. godine, realizovanom na, za naše prilike, neuobičajeno velikom uzorku od 4500 ispitanika, stvari su se tek neznatno izmjenile. Ovoga puta istraživano je poverenje u osam aktera i institucija politike i civilnog društva.

I dalje najveće poverenje uživaju „uniformisani akteri“, pre svega crkva i sveštenstvo. Crkvi u znatnoj meri ili u potpunosti veruje tri petine (61%), a u nju sumnja ili joj ne veruje manje od petine građana (17%). Pritom, dok su na jednom polu poverenje i nepoverenje izjednačeni u slučaju pristalica LDP, u slučaju simpatizera SPO i NS sumnja i nepoverenje u crkvu odlikuje tek svakog desetog. Poverenje u vojsku i dalje opada, ali je ona i dalje institucija sa daleko većim poverenjem od nepoverenja – vojsci veruje polovina, a ne veruje nešto više od četvrtine građana Srbije (49% : 28%).

Drugu grupu aktera sa većim, ali ne i natpolovičnim poverenjem čine policija i predsednik Republike. Tadiću (43%) i policiji (48%) veruje nešto više od dve petine, a ne veruje im približno trećina građana Srbije (Tadiću 33%, policiji 37%), pri čemu oni uspevaju da čak i blago poprave svoj rejting.

Očekivano, Tadiću natprosečno, odnosno nadpolovično ne veruju opozicione pristalice – SRS (70%), DSS i SNS (60%), kao i polovina onih koji najavljuje da neće izaći na izbore. Istovremeno, kratak zajednički boravak na vlasti učinio je da među pristalicama SPS poverenje u Tadića znatno nadiđe nivo nepoverenja (50% : 30%).

Treću grupu aktera, u koju građani imaju veće, ali ne i natpolovično nepoverenje, čine Vlada Srbije i NVO.

Cvetkovićeva aktuelna vlada, kao i prva Koštuničina u prethodnom istraživanju, uživa za desetak procenata manje poverenje od nepoverenja (33% : 42%).

U slučaju NVO radi se o daljem, istina blagom padu poverenja (28% i 30%), odnosno rastu sumnji i nepoverenja - 35% (2006. godine) i 40% (2008. godine).

Vladi, kao i Tadiću, natpolovično ne veruju pristalice „posvađanih“ SRS i SNS (65%), DSS (63%), kao i potencijalni izborni apstinenti (60%).

U pogledu natpolovičnog nepoverenja u NVO, ovim grupama se pridružuju i simpatizeri SPS i SPO.

Najzad, pored tradicionalno nelegitimnog parlamenta, kome dvostruko veći broj građana ne veruje nego što je broj onih koji mu ukazuju kakvo-takvo poverenje (51% : 25%) ovoga puta se u grupi institucija sa osetno većim nepoverenjem od poverenja našlo sudstvo (48% : 29%).

S obzirom da se pre dve godine sudstvo nalazilo u grupi institucija sa izjednačenim poverenjem i nepoverenjem (35% : 34%), osetan gubitak kredibiliteta pravosudnih organa zahteva posebnu analizu.

## KO VLADA SRBIJOM

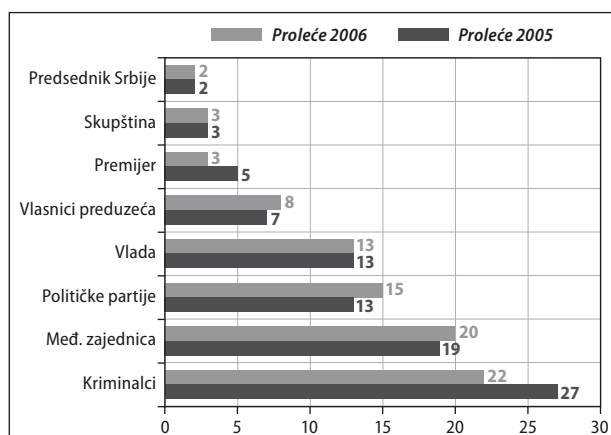
Rezultati istraživanja pokazuju da, po mišljenju građana, postoji svojevrsni trijumvirat vlasti u Srbiji. U ovom trijumviratu oficijelni politički akteri i institucije, koji inače uživaju mali kredibilitet i nedovoljno poverenje, drže nešto više od trećine akcija vlasti. Izvršna vlast - Vlada (13%) i njen predsednik (3%) imaju gotovo jednaku moć i uticaj, kao i političke stranke (15%) i parlament (3%). Da predsednik Srbije Boris Tadić vlada Srbijom, koji u krugu političkih aktera uživa najveće, istina tek polovično poverenje, misli tek svaki pedeseti ispitanik.

Drugu trećinu „vlasti u senci“ drže vlasnici velikih preduzeća (8 %) i još pre kriminalci (22%). Nalaz da gotovo četvrtina građana smatra da Srbijom vladaju kriminal i kriminalci, što je pojedinačno i najčešći odgovor, zvuči krajnje alarmantno.

On rečito govori o stavu građana o meri raširenosti kriminala i korupcije i uticaju koji kriminogene strukture imaju u Srbiji. Radi se ujedno i o negativnoj oceni koju građani daju merama preduzetim na njihovom suzbijanju. Očito da kriminal nije samo stvar podzemlja - krugova izvan javnih i političkih institucija, nego da, po mišljenju velikog broja građana, deluje i unutar njih. Izgleda da građani Srbije mnoge privrednike i političare naprosto percipiraju kao „kriminalce i lopuže“.

Najzad, da vlast „ne stanuje ovde“, odnosno da je **faktička moć odlučivanja u rukama** ključnih aktera međunarodne zajednice, misli petina građana, što je jasan refleks još uvek nezavisne političke i ekonomske pozicije zemlje.

Grafikon 2. Ko vlada Srbijom



Stavovi o distribuciji moći i vlasti su najpre uslovljeni izbornom orijentacijom ( $C_k = 0,35$ ). Tako, recimo, stav o vladavini kriminalaca očekivano natprosečno podržavaju pristalice opozicionog SRS (31%) i apstinenti (27%), kao i „obavešteni“ zaposleni kod privatnika (28%) i seljaci (25%).

Da ključni akteri međunarodne zajednice vladaju Srbijom, natprosečno misle pristalice stranaka bivšeg režima - radikala (28%), a naročito socijalista (46%).

Tadašnju aktuelnu političku vlast, Vladu i njenog premijera kao „ključne igrače“, nadprosečno vide kritične pristalice LDP (33% Vladu i svih 20% premijera Koštunicu), ali i pragmatični glasači NS (po 16% Vladu i premijera).

Vladavinu partija - partokratiju, više od drugih percipiraju „realistične“ pristalice G17 plus (44%) i PSS (33%), kao i glasači DSS (26%) i DS (21%), odnosno visokoobrazovani i indikativno zaposleni u državnom sektoru (20%).

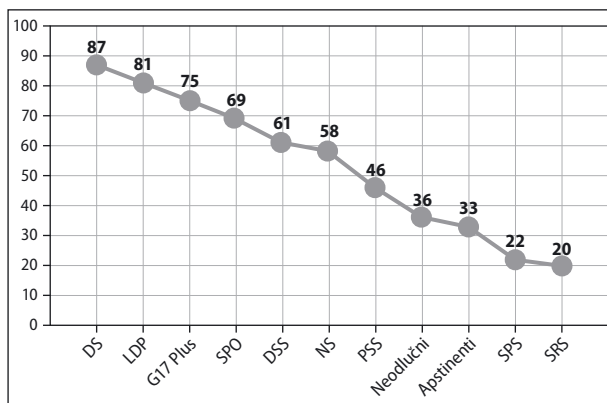
## DEMOKRATIJA (JOŠ) NE STANUJE OVDE

Vladavina nekredibilnih aktera koji ne ulivaju dovoljno poverenja, kao i navike i nasleđeni autoritarni mentalitet jednih i razočaranost drugih efektima promena iz 2000. godine, za rezultat imaju opadajuće, tek relativno većinsko prihvatanje stava da je demokratija, uz sve mane, ipak najbolji poredak (41%).

Uz dve petine tvrdih pristalica demokratije i više od petine (22%) onih koji nemaju određen stav, približna dalja petina građana smatra da su nedemokratski režimi često efikasniji i bolji od demokratskih (17%), odnosno deli, po demokratiju ništa manje subverzivan i razoran, stav „da je za ljude poput mene svejedno u kakvom poretku živim“ (20%).

I stav o demokratiji određen je, u najvećoj meri, izbornom orijentacijom ( $C_k = 0,44$ ).

Grafikon 3. Prihvaćenost stava da je demokratija najbolji oblik vladavine (u %), CeSID, 2007.



Po stepenu privrženosti demokratiji biračko telo Srbije mogli bismo podeliti u četiri grupe.

Prvu grupu, grupu sa natpolovičnom podškom demokratiji, čine pristalice svih stranaka demokratskog bloka. Pritom se kod nacional-demokratskih stranaka radi o prostoj većini - DSS ( 61%) i NS (58%), a kod pristalica stranaka reformsko- demokratskog bloka o kvalifikovanoj većini - SPO (69%), G17 plus (75 %), odnosno gotovo opštem konsenzusu - LDP (81%) i DS (87%).

Drugu grupu, grupu sa prosečnim, relativno većinskim prihvatanjem demokratije, čine sve malobrojnije pristalice PSS (46%).

Treću, tek uslovno (proto)demokratsku grupu kod koje su dati demokratski i nedemokratski modaliteti u ravnoteži, čine neodlučni (36 % : 38 %) i apstinenti ( 33% : 38%).

Četvrtu grupu pretežno nerezistentnih na antidemokratske izazove, a ravnodušnih prema tipu poretka u kome žive, čine pristalice stranaka bivšeg režima - socijalista i radikala. Među njima je gotovo tri puta češće (SPS - 59% : 22%, SRS - 58% : 20%) prihvatanje nedemokratskih modaliteta, odnosno prihvatanje brojnih slučajeva prednosti nedemokratskih poredaka (SRS - 39%, SPS - 30%) ili indiferentnog odnosa prema tipu poretka u kome se živi (SPS - 28%, SRS - 19%).

Godinu dana kasnije (2008. godine), načelnu, blaže formulisanu tvrdnju da je demokratija, uz svoje mane, ipak bolja od drugih oblika vladavine, prihvata više od polovine (56%), odbija tek 15%, a do kraja formiran stav o njoj nema nezanemarljivih 28% ispitanika. Ovoga puta samo u slučaju pristalica SRS, udeo pristalica i protivnika demokratije je izjednačen (29% : 31%) uz najviše onih koji nemaju definisan stav (40%). Do prodemokratskih promena došlo je u opredeljenjima pristalica SNS i SPS među kojima je dvostruko više pristalica demokratije – SNS (50% : 26%) i u još većoj meri SPS (55% : 25%).

Odnos prema demokratiji u značajnoj meri zavisi i od kumulativnog delovanja obrazovanja i radno-svojinskog statusa ( $C_k = 0,27$ ).

Uz sva pojednostavljivanja, moglo bi se zaključiti da su sigurne, prodemokratske grupe privatni vlasnici (64%) i učenici i studenti (58%), a među zaposlenima stručnjaci (64%), službenici (54%) i tehničari (50%), odnosno da je za izvesno demokratsko opredeljenje potrebno bar srednje obrazovanje (47%).

## OGRAIČENJA DEMOKRATIJE

Osnovni problem, po mišljenju gotovo polovine ispitanika (47%), jeste mišljenje da je demokratija neefikasna i „sklona preteranom raspravljanju”. Ovaj stav nadpolovično (2005. godine) prihvataju pristalice SRS, SPS, odnosno građani sa osnovnim obrazovanjem i radničkim kvalifikacijama. Na drugoj strani, unutar tek nešto više od četvrtine čvrstih pristalica demokratskih metoda vladavine je, očekivano, više pristalica G17 plus, LDP, DS i drugih stranaka građansko - demokratske orijentacije ( $C_k=0,36$ ).

Građani su u gotovo podjednako meri, na tri trećine, podeljeni oko (ne)prihvatanja ili pak zauzimanja neutralnog stava u pogledu tvrdnji da u demokratiji loše funkcioniše privreda, odnosno da nema discipline i reda. I u ovom pogledu važi pravilnost osrednjeg intenziteta ( $C_k=0,39$ ) – broj pristalica reda i rada natprosečan je (42% - 58%) među pristalicama SPS i posebno SRS. Neodlučnih je, iznad proseka, među

apstinentima i pristalicama NS (44%), a branitelja demokratije i demokratskih metoda upravljanja i odlučivanja unutar kruga pristalica DS, drugih stranaka građanske opcije, ali i među pristalicama DSS i SPO - stranaka nacionalno-demokratske opcije. Sklonost nedemokratskim merama i režimima

Rešenje problema većina građana vidi (čak dve trećine) u vlasti eksperata i izboru u Vladu njih, a ne „omrznutih” političara. Istovremeno, široko je prihvaćen stav (tri petine građana) da naši ljudi funkcionišu kako treba tek pod paskom čvrste ruke. Radi se zapravo o raširenoj svesti o potrebi kombinovanja tehnokratskog i autoritarnog iskripljavanja i ograničenoj, selektivnoj primeni demokratije.

Da nam ne treba čvrsta ruka misli tek četvrtina (26%) pretežno liberalno - građanski orijentisanih, dok je njenih zagovornika natprosečno među pristalicama SPS, PSS i SRS. Stav da našim prilikama i mentalitetu odgovara tek dozirana primena demokratije uživa, međutim, natpolovičnu podršku unutar članstva i pristalica svih relevantnih političkih stranaka.

## NEZADOVOLJSTVO PROMENAMA

Plitku, polovičnu podršku demokratiji u velikoj meri objašnjava u međuvremenu formirani, gotovo dvotrećinski konsenzus oko negativne ocene i nezadovoljstva njenim funkcionisanjem. Tek nešto manje od četvrtine građana relativno je zadovoljno funkcionisanjem demokratskih procesa i institucija u Srbiji.

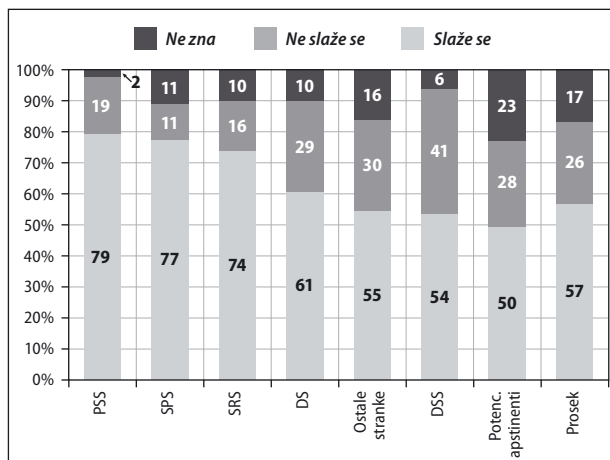
Značajan uticaj ( $C_k=0,38$ ) na stav o funkcionisanju demokratije ima partijsko opredeljenje. Dok su pristalice stranaka liberalno-demokratskog bloka gotovo ravnomerno podeljene uz nešto veći broj nezadovoljnih funkcionisanjem demokratije u Srbiji (52% : 40%), pri čemu su, očekivano, nešto manje kritične pristalice stranaka aktuelne vlasti, među pristalicama socijal-nacionalnog bloka gotovo je sedam puta više nezadovoljnih (80% : 12%). I u ovom pogledu, neodlučni i apstinenti su između ove dve političke formacije, ovoga puta bliže poziciji socijal-nacionalnog bloka. Među njima je četiri puta veći broj nezadovoljnih od zadovoljnih postignućima „nove demokratske vlasti” u Srbiji.

Moglo bi se zaključiti da, iako su pristalice povratka na staro i restauracije otvoreno nedemokratskog poretka retke i usamljene, demokratija još uvek nije postala „jedina igra u gradu” (Huan Linc). Pre svega, veoma je rašireno nezadovoljstvo funkcionisanjem krhkih institucija i aktera višepartijske kompetivne demokratije, kao i njenim ostvarenim razvojnim učincima. Ovde su partije, lišene istovremeno značajnije mere poverenja i kredibiliteta. Veoma je raširen, posebno među pristalicama SPS i SRS (njih gotovo dve petine), potencijalno opasan i razoran stav da je u „nekim situacijama nedemokratska vlada bolja (efikasnija, uspešnija) od demokratske”. Istovremeno, demokratija je ključna vrednost i visoko rangirani cilj samo ako je praćena ekonomskim razvojem i izlaženjem većine stanovništva iz zone siromaštva i nezaposlenosti.

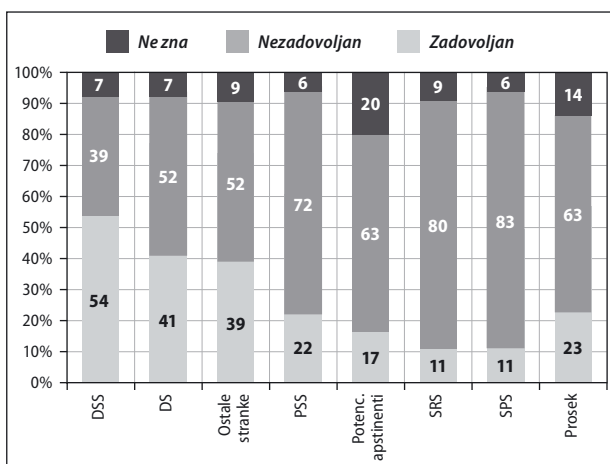
Dodatni problem predstavlja dominantno uverenje da mi i nismo društvo i ljudi „zreli za punu demokratiju”. Posledično, radi se o društvu neotpornom na njeno autoritarno iskripljavanje, populističku demagogiju i „prosvećeni apsolutizam” ili zagovaranje



Grafikon 4. Pozitivan odnos prema „čvrstoj ruci“ u politici (vrednosti su u %), CeSID, jesen 2005.



Grafikon 5. Zadovoljstvo funkcionisanjem demokratije (vrednosti su u %) CeSID, jesen 2005.



vladavine čvrstom rukom brižnog domaćina (oca), odnosno „meki paternalizam“. Broj i udeo pristalica i članova stranaka spremnih na „političko punoletstvo“ i uverenih u smisao i potrebu kritičkog i permanentnog sopstvenog angažovanja i dalje opada.

Na drugoj strani, raste potreba za formiranjem odgovorne i kompetentne političke elite, sposobne da podstiče i usmerava rasutu demokratsku energiju i kapacitete. U suprotnom, Srbija i njeni građani teško će napraviti odlučan iskorak u izvesnu budućnost.

Ako bi na kraju pokušali da kratko sumiramo nalaze, odnosno definišemo raspoloženja i stavove građana Srbije, prvo bi morali da konstatujemo dvotrećinsko nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratije, ostvarenim efektima privatizacije i opštim stanjem prilika u društvu. Izlaz iz situacije oni bi najradije potražili u nešto čvršćoj vladavini, u većem učešću

eksperata u upravljanju državom, u realnijim i narodu bližim političarima. Demokratija, kojoj građani nalaze dosta mana (neodlučnost, beskrajne rasprave, slabo vođenje privrede, slabosti u uspostavljanju reda), ipak je za polovinu njih „bolja od svih drugih oblika vladavine”.

Da se ipak stvari kreću nabolje govore nalazi koji pokazuju da je većina za to da Srbija bude država svih njenih građana. Takođe je, u odnosu 4 : 3, uz troje neodlučnih, više onih koji su za decentralizaciju nego za centralizovanu Srbiju, odnosno za participaciju građana i veći uticaj njihovih inicijativa, sindikata i NVO, nego što je onih koji misle da građani treba samo da glasaju, pa da se potom, do narednih izbora, manu politike.

Moglo bi se zaključiti da, iako je Srbija danas tek „manjkava demokratija”, relativna većina njenih građana želi da ona već bude i više od liberalno-predstavničke demokratije.

Najverovatnije je da su rezerve i nepoverenje prema političkoj klasi, kao i pozitivno vrednovanje tradicije proizvodne i teritorijalne samouprave, u osnovi sklonosti građana Srbije prema normativnim modelima „dijaloške”, „pregovaračke” demokratije.

Oblici i mogućnosti, poput rasprava i dijaloga o budžetu i ekonomskoj politici, delovanja ekoloških i organizacija za zaštitu ljudskih prava, socijalni dijalog i samodlučivanje uprave i zaposlenih, instituti „četvrte grane vlasti” - ombudsman, tela za borbu protiv korupcije, za slobodu informisanja i slobodan pristup informacijama od javnog značaja, ili pak međunarodne NVO i samiti, odnosno weblogovi i drugi eksperimenti, imaju podršku građana Srbije.

Raste svest i o neophodnosti da se, suočeni sa izazovima klimatskih i demografskih promena i biogenetičkih inovacija, opredelimo i u prilog transnacionalne i monitorne postvestminsterske demokratije (Keane, 2007:36-38).

Šire razloge za trend opadanja ugleda i poverenja u institucije predstavničke demokratije Džon Kin vidi pre svega u uverenju javnosti da proces kreiranja javnih politika sve više deformišu sile organizovanih ekonomskih interesa i lobija (Keane, 2007:2008).

Dvotrećinska većina građana, uz protivljenje približne petine „tvrđih” liberala je i za socijalno odgovornu državu, odnosno za značajnu ulogu države u zbrinjavanju i zaštiti siromašnih, starih, nemoćnih i nezaposlenih. Pristajanje uz politiku državnih socijalnih transfera je izraz teške situacije, ali i nasleđene kulture solidarnosti, pa i raširenog etastičkog sindroma. Sličan raspored snaga postoji i u pogledu prihvatanja sistema besplatnog bazičnog obrazovanja i zdravstvene zaštite. Oko uplitanja države u upravljanje privredom i opravdanosti pomoći države kulturnim ustanovama i umetničkoj produkciji, ili pak njihovog prepuštanja tržišnoj logici i kriterijumu, građani i građanke Srbije su potpuno podeljeni na približne tri trećine – *protivo, za i neodlučne*. Interesantno je napomenuti da saglasno programskim konceptima stranaka nadprosečnu, ali još uvek manjinsku i ispod polovičnu protržišnu orijentaciju (oktobra 2008. godine) iskazuju simpatizeri LDP, LSV, G17 plus, SPO, Jedinstvene Srbije i, tek blago iznad proseka, DS. Na drugoj strani pristalice državnog intervencionizma su, natprosečno i natpolovično, simpatizeri SPS, SNS, Nove Srbije, kao i stranaka manjinskih nacionalnih zajednica.

Najzad, „demokratski sentiment” i poželjni model poretka za građane Srbije testirali smo kroz pitanje o zemlji ili regiji koji bi Srbiji mogli da posluže kao uzor. U igri su bili neoliberalne SAD, socijalno odgovorna Zapadna Evropa, skandinavske socijalno izdašne države, protodemokratska modernizacija Rusije, socijalističko-tržišni model Kine ili pak neutralni status jedne Švajcarske.

Uz činjenicu da je na stav o tipu poretka uticao nužno stav o (ne)prijateljskom odnosu određenje zemlje ili regije prema Srbiji, indikativan je nalaz da, krajem 2008. godine ali i u ranijim istraživanjima, stepen prihvaćenosti zapadnoevropskog (20%) i skandinavskog modela (19%) nadilazi privlačnu moć prakse u Rusiji (11%) i neutralne pozicije (8%). Primeri SAD (4%) i Kine (3%) ne čine se privlačnim, pa ni primerenim srpskim uslovima. Naravno, očekivano je najveći udeo građanki i građana – trećina, koji smatraju da Srbija ne treba da se ugleda ni na jednu zemlju.

Interesantno je da su „rusofilsku“ poziciju zauzeli simpatizeri SRS – njih čak 40%. Ravnotežnu poziciju sa uravnoteženim udelom onih koji bi da se ugledaju na Zapadnu Evropu i skandinavske zemlje, na jednoj i Rusiju, na drugoj strani, ima biračko telo DSS, SPS i Nikolićevog SNS-a.

Svi ostali su, kvalifikovanom ili bar natpolovičnom većinom, za uzor odabrali zapadnu Evropu ili Skandinaviju. Socijalnim davanjima i sigurnostima najskloniji skandinavski model preferiraju pristalice LSV i manjinskih stranaka. Dva (pod) modela socijalne države su u ravnoteži među pristalicama (neo)liberalnog LDP. Na drugoj strani, prednost socijalno-tržišnoj Zapadnoj Evropi daju simpatizeri G17 plus, NS, pa i DS.

Naravno, Srbija ima više lica i stavovi građana se u znatnoj meri razlikuju zavisno, pre svega, od njihovog političkog opredeljenja, nacionalne ili generacijske pripadnosti ili obrazovnog i socijalnog statusa. Pritom su, po pravilu, oni kojima pripada budućnost – mlađi, obrazovaniji, višeg socijalnog statusa, odnosno pretežne pristalice stranaka demokratskog bloka, skloniji demokratiji i preduzetničkom riziku.

## KONSOLIDOVANJE DEMOKRATIJE

U „tranzitologiji“ teorijskoj i, posebno, istraživačkoj produkciji o demokratskim tranzicionim promenama i uslovima za ukorenjivanje i stabilizaciju demokratije, ukazuju se na mnoštvo različitih konkretnih okolnosti i faktora koji pogoduju tim procesima ili ih pak otežavaju. Operativno najupotrebljivijim pristupom čini nam se Bičемовih deset hipoteza o procesu tranzicije i uslovima za demokratsku konsolidaciju, koje ćemo testirati na primeru demokratske tranzicije u Srbiji.

Prve dve od njih se odnose na neposredni kontekst promena – na karakter prethodnog režima i sam metod i način preuzimanja vlasti kao limitirajuće ili pak pospešujuće faktore za demokratsku konsolidaciju. Širi društveni okvir i determinantu efekata tranzicije čine i ključni, istorijski formirani kulturni i etnički rascepi i njihove aktuelne reperkusije. Neposrednih, daljih šest indikatora (ne)uspešnosti tranzicije vezani su za ostvarene ekonomske i socijalne učinke nakon promena, kao i odabir, okolnostima primerenog političko-institucionalnog dizajna (Beetham, 1999).

*Prva hipoteza:* Karakter prethodnog režima bitno utiče na izgled za prihvatanje i konsolidaciju demokratskih promena.

Sinonim Balkana kao regiona, odnosno sadržaj pojma „balkanizacija“ čine slabi, fragmentirani, međusobno suprotstavljeni, nestabilni i autoritarni režimi sa tek krhkim, diskontinuiranim natruhama demokratskog nasleđa. Čitavom regionu zajedničko je i

prethodno autoritarno real-socijalističko iskustvo. Neka vrsta cinizma istorije je da se upravo njegova najmekša, „socijalističko-samoupravna” karika raspukla na najdramatičniji i najkrvaviji način na prostoru eks-Jugoslavije koja se praktično raspala, i raspada se još uvek, po nacionalnim šavovima.

Nakon toga, primera radi, u Srbiji je došlo do promena tek kada je većina građana shvatila da se više ne može ni preživeti pod prethodnim režimom. Međutim, ni danas veliki broj ljudi ne uviđa direktnu vezu između autoritarnog, nacionalističkog i izolacionističkog režima i nasleđa i realne težine sopstvene situacije. Višegodišnje ispiranje mozga putem kontrolisanih medija, neprijateljski stav prema regionalnom i međunarodnom okruženju, ali i nejedinstvo unutar „nove” političke elite i, pre svega, kratko političko pamćenje masa, omogućili su da snage otpora demokratskim promenama prežive i da nacionalni i socijalni populizam imaju političku snagu i osam godina nakon započetih promena.

*Druga hipoteza:* Način prelaza ka demokratiji utiče na njenu potonju stabilizaciju i konsolidaciju.

Vrednost osnovnog postulata ovde zapravo ima stav da mirno i nenasilno preuzimanje vlasti predstavlja pozitivnu i olakšavajuću okolnost za konsolidaciju demokratskih promena i stepen prihvaćenosti demokratije.

Tako su, recimo, imajući u vidu težinu situacije, političke promene u Srbiji iz oktobra 2000. godine ostvarene na najbolji mogući način po samu mogućnost demokratskih promena, odnosno pobedom na izborima i mirnim preuzimanjem vlasti. Mirna „oktobarska revolucija” je, međutim, plod kombinovanja slabosti i promašaja Miloševićevog režima, izborne pobeđe, ranije poslovično gubitničke i podeljene opozicije, koja je u velikoj meri rezultat spoljnog pritiska i ogromnog unutrašnjeg nezadovoljstva, ali i dogovora o neintervenciji i uspostavljanja kompromisa sa delovima Miloševićevog vojnog i policijskog aparata. Međutim, upravo ono što je omogućilo i olakšalo promene – njihov legalitet, sama širina uspostavljenog kompromisa, postavlja se kao problem za konsolidaciju demokratije koje nema bez reza i jasnog diskontinuiteta sa prethodnim režimom, njegovim direktnim eksponentima i, još pre, autoritarnom i koruptivnom praksom.

*Treća hipoteza:* Tržišna ekonomija i na njoj baziran socijalno ekonomski pluralizam, čine nužan, ali ne i dovoljan uslov za demokratiju.

Samo protivurečno dejstvo početnih koraka neinstitucionalizovane tržišne ekonomije na demokratski razvitak Srbije i svih zemalja regiona je izrazito veliko. Ne-uvlačenje potrebe i neuspeh u nastojanju da se istovremeno gradi ofazivna razvojna strategija, skladno uvezana sa formiranjem čvrstih, tržišnih pravila igre, antikorupcionim zakonodavstvom i aktivnom socijalnom politikom, doveli su do erozije poverenja u političke aktere i institucije i pojave nostalgичnog žala (pre svega tranzicionih gubitnika i starijih generacija) „za starim dobrim vremenima” sigurnosti, zbrinutosti i (privida) jednakosti u socijalizmu.

*Četvrta hipoteza:* Šanse za demokratsku konsolidaciju se uvećavaju sa uspehom u ekonomskom razvoju.

Ovde je zapravo ponovo reč o, više puta konstatovanoj i gotovo dramatičnoj, potrebi da demokratski poredak u nastajanju demonstrira svoje sposobnosti, makar

postepenog, ali stabilnog i izvesnog ekonomskog razvoja. Čini se nespornim uverenje da od uspeha i brzine ekonomskog oporavka, u velikoj meri zavise i sam kvalitet i do-meti demokratizacije i prihvaćenost demokratije kao vrednosti.

Stabilizovanje i konsolidovanje demokratije je izrazito teško u uslovima rastu-ćeg siromaštva, nejednakosti i paralelne političke nestabilnosti i postojanja snaga koje zagovaraju promenu režima. Karakter odnosa između (rastućeg) nivoa ekonomskog razvoja i uspostavljanja i stabilizovanja demokratskih institucija nije pravolinijski, od-nosno uzročno-posledičan. Autori koji su se bavili ovim pitanjem, poput Lipseta, Dala ili Pševorskog, konstatuju da ekonomski rast jeste nužan, ali ne i dovoljan uslov za stabilizovanje demokratije. Ekonomski rast posredno doprinosi stabilizovanju demo-kratije tako što postoji prag razvoja koji garantuje opstanak, odnosno „preživljavanje“ demokratije. Pševorski ističe da se nijedna demokratija nije urušila ukoliko je dostigla prihod po glavi stanovnika veći od 6055 dolara, odnosno nivo Argentine iz 1975. go-dine (Przeworski, 2004:9-12).

Na drugoj strani, razvijen i poodmakli proces globalizacije donosi jasne limite ekonomskim politikama nacionalnih država i uvećanu ulogu međunarodnih ekonom-skih i finansijskih institucija i aktera. Oni svojim potezima mogu stimulisati ili desti-mulisati ekonomski i socijalni razvoj i uslovljavati proces ekonomskih i političkih re-formi u zemljama u tranziciji. Otvoren proces pridruživanja i težnja postkomunističkih evropskih zemalja da ispune uslove i postanu članice EU predstavljaju u ovom pogledu gotovo paradigmatičan primer.

*Peta hipoteza:* Specifične forme delovanja i ponašanja klasa utiču na šanse za kon-solidaciju demokratije – demokratske tranzicije nema bez stvaranja i održanja široke, bar relativno većinske, preformske socijalne i političke koalicije.

U Srbiji i čitavom regionu tokom devedesetih došlo je do jake socijalne polarizaci-je i masovnog osiromašenja koje je, pored nižih, pogodilo i srednje slojeve (koji su inače masovna socijalna osnova demokratije). Tom procesu su na prostoru eks-Jugoslavije do-datno doprineli i ratni sukobi i razaranja ili, u slučaju Srbije, mere koje je međunarodna zajednica preduzimala (od sankcija i izolacije do bombardovanja).

Socijalni dijalog i dogovor vlade, poslodavaca i sindikata o sadržajima, dinamici i „ceni“ tranzicionih, ekonomskih i socijalnih promena, koji rezultira paktom o razvoju, konkurentnosti i zapošljavanju, jeste teško, ali nužno rešenje. Ono podrazumeva zrelost i odgovornost svih aktera. Istovremeno, to je jedini pouzdani put koji vodi ka stabilizaciji demokratskog poretka (Stojiljković, Luković, 2004:7-30).

*Šesta hipoteza:* Društva podeljena na jasno definisane i istorijski antagonističke kulturne grupe imaju velike, dodatne teškoće u održavanju demokratije.

Ova hipoteza je na tragičan način demonstrirana na prostoru druge Jugoslavije. U postkomunističkim zemljama, iako se gotovo svuda težilo kulturnoj, a pre svega etničkoj homogenizaciji, kulturni diverzitet može, bar principijelno, da ima dvostruko, ambivalen-tno dejstvo na demokratiju. S jedne strane, on očito može da vodi konfliktu, pa i građan-skom ratu. Na drugoj strani, očuvanje kulturne različitosti podrazumeva jačanje demo-kratskih ustanova i (konsenzualnih) procedura odlučivanja, kao i postojanje na kompromis i dogovor usmerene, kompetentne i odgovorne nacionalne političke elite (Liphart, 2003).

*Sedma hipoteza* bavi se različitim demokratskim kapacitetima, odnosno spojivošću vodećih religija i religijskih doktrina sa liberalno-demokratskim institucijama i njihovim konsolidovanjem. Još od Veberovog rada *Duh kapitalizma i protestantska etika* važi uverenje da, za razliku od protestantskog duha naglašenog individualizma i odvojenosti crkve i države, druge totalizirajuće religije imaju ambivalentan odnos prema demokratskim institucijama. Posebno su na prostoru bivše Jugoslavije bile raširene teze o demokratskim limitima autokefalnog i sabornog i prodržavnog pravoslavlja i političkom teokratijom impregniranog islama. Crkve i verske organizacije su neretko bile, unutar krize i raspada multinacionalne i multikonfesionalne Jugoslavije, poseban predmet ideološke prerade i manipulacije. Ratu, odnosno sukobu suprotstavljenih nacionalnih političkih platformi i oligarhija, dodavan je atribut verskog rata.

Verske institucije i dostojanstvenici su bar indirektno stali iza formiranja „svojih” nacionalnih država. Iskustva postkomunističkih evropskih zemalja pokazuju da religijske zajednice manje ili više (Poljska) aktivno pomažu obaranje ateističkog režima i uspostavljanje izborne demokratije. Ostaje otvoreno pitanje kakvu će poziciju praktično zauzeti kada proces liberalizovanja i produbljivanja demokratije na dnevni red postavi pitanje antidiskriminativne politike, tolerancije prema svetonazornim, verskim, seksualnim manjinama i rodnoj jednakosti.

Dalje slede tri hipoteze koje se odnose na preuzeti političko-institucionalni dizajn i prihvatljivost, primenjivost i kvalitet uspostavljenih političkih procedura i institucija.

*Osmo hipoteza:* Predsednički sistemi su manje trajni i „upotrebljivi” nego parlamentarni.

U ovoj hipotezi nije reč samo o komparaciji dva politička sistema po kriterijumu njihove trajnosti, već i o tome da većina autora smatra da su parlamentarni sistemi stabilniji, kao i da imaju mnogo veće kapacitete za političke kompromise od predsedničkih. Parlamentarni sistemi po pravilu ublažavaju, a predsednički sistemi najčešće jačaju dualnu političku polarizaciju. Pored toga, predsednički sistemi su nefleksibilni i teže se prilagođavaju izmenjenom socijalnom i političkom kontekstu. No, ovde se radi tek o načelnoj, idealtipskoj raspravi i argumentaciji.

Na drugoj strani, u gotovo svim zemljama regiona, parlament je slab i podeljen, stranke su nedovoljno profilirane, stranački sistem slab i nerazvijen, a izvršna vlast u odnosu na njih prejaka. Potrebno se pokazala stabilizirajuća funkcija predsednika koji se bira na neposrednim izborima, ali uz jasan i ograničen krug njegovih ovlašćenja, odnosno sistem podeljene bicefalne „dvoglave” izvršne vlasti.

*Deveta hipoteza:* Proporcionalni izborni sistemi u složenim i podeljenim društvima dovode do manje violentnih političkih raskola od različitih varijanti većinskog sistema. Iskustvo i praksa dosadašnjih izbora pokazuju, međutim, da je najoptimalnije rešenje razumna i odmerena kombinacija ova dva izborna modela. Zbog sve veće otuđenosti stranačke politike i izbornih kombinatorika lidera, sami građani pokazuju, prema nalazima istraživanja, opredeljenje ka prihvatanju, makar na lokalnom nivou, direktnog, odnosno personalizovanog većinskog izbora pojedinačnog „kandidata sa imenom i prezimenom”.

*Deseta hipoteza:* Održivost demokratije se uvećava primenom sistema razvijene regionalne i lokalne samouprave.

Dejvid Bičam akcenat stavlja na potrebu razvoja regionalne i lokalne samouprave, kao jednog od važnih uslova demokratske konsolidacije. Praktično, radi se o primeni

principa vertikalne i horizontalne supsidijarnosti, odnosno pravila da je najbolje proces odlučivanja spustiti, kad god je to moguće i optimalno, na nivo lokalnih zajednica i sredina (vertikalna supsidijarnost), odnosno prepustiti da probleme rešavaju, u dogovoru sa lokalnim vlastima, sami građani i njihove asocijacije i inicijative (horizontalna supsidijarnost). Lokalna samouprava u Srbiji ima dugu tradiciju i uživa podršku, ali je centralizacijom resursa praktično lišena efektivne moći. Na drugoj strani, regionalne autonomije izazivaju različite reakcije i stavove i sem, na teritoriji Vojvodine i Sandžaka, nemaju čvršće utemeljenje, niti predstavljaju prioritarno pitanje.

## UMESTO ZAKLJUČKA

Na kraju analize konfliktnog procesa tranzicionih promena u Srbiji i pokušaja otkrivanja njihove logike i efekata, možemo zaključiti da u aktuelnoj fazi tranzicije koju karakteriše prevazilaženje izbornog autoritarizma i uspostavljanje elektoralne demokratije, dominiraju još uvek socijalni rascepi i konflikti koji se tiču bazičnih pitanja državnog i političkog identiteta zajednice nad manje rizičnim interesnim sporovima.

Dominantne linije podela formirane su oko ose: nacional-populistički (re)tradicionalizam – reformistički i modernizatorski evropeizam i njemu pripadajućim kulturnim i političkim vrednostima, uključiv i različito razumevanje nacionalnog i državnog interesa i identiteta. Sa produblivanjem ekonomske tranzicije na značaju dobijaju podele na tranzicione dobitnike i gubitnike i njihove političke reprezentante.

Još uvek skromnu ulogu imaju pitanja kvaliteta života i samoodređenja, odnosno korpus postmaterijalističkih vrednosti. Srbija je još uvek trusno, visoko nestabilno i konfliktno, u znatnoj meri društvo izloženo pretpolitičkim podelama i konfliktima.

Svakom mogućem odgovoru na pitanje: *Kuda ide Srbija?* prethodi logično pitanje – gde je ona sada, odnosno testiranje tri argumenta ili kriterijuma mere razvoja demokratije, i takođe tri indikatora za procenu aktuelnog „stanja zdravlja“ demokratskih aktera, procesa i institucija u Srbiji.

Prvi kriterijum propituje elementarne, početne pretpostavke liberalno-demokratskog političkog dizajna – postojanje kompetitivne, višepartijske utakmice za poziciju vlasti koja se odvija pod unapred poznatim i (relativno) ravnopravnim uslovima. U tom okviru, polazeći od razlikovanja izbornog autoritarizma (sistema u kome je, zbog neravnopravnih uslova, opozicija „osuđena“ na stalno gubljenje izbora) i izborne demokratije, gde je smena na vlasti moguća i prisutna praksa (Andreas Šedler), mogli bi konstatovati da se Srbija svrstala u red izbornih demokratija. Naravno, izborni sistem i zakonodavstvo, i posebno prateća izborna praksa, daleko su od perfekcije, ali su u granicama korektnog, o čemu možda najbolje govori odsustvo oštrih postizbornih sukoba i osporavanja izbornih procedura i rezultata. Ipak, nepostojanje centralnog biračkog spiska, njihovo neblagovremeno ažuriranje, kao i nepostojanje stalne, profesionalno obučene i na (direktno) partijske uticaje rezistentne izborne administracije, govore da je stanje daleko od idealnog. Poseban problem predstavljaju, međutim, faktičko i indirektno, partijsko vlasništvo nad mandatima omogućeno „blanko ostavkama“, kao i prethodnim arbitrarnim pravom partijskih oligarhija da kompletno menjaju redosled

na izbornim listama i u parlamentarne klupe „preko reda“ uvedu svoje miljenike. Sve to uveliko vodi ka poluposrednom karakteru izbora. I tokovi novca u politici, pre svega u finansiranju redovnih stranačkih aktivnosti i izbornih kampanja, ostali su skriveni od očiju javnosti, odnosno još uvek ne postoje nezavisna stručna tela za njihovu kontrolu i nadzor. Narodski rečeno, „koze čuvaju kupus“ iliti partijski budžet kontrolišu sami predstavnici partija u Odboru za finansije Skupštine i RIK-u.

Nedovoljno razvijena medijska regulativa izbora i bujica „zakupljenih termina“ i plaćenog političkog oglašavanja prete da potope ravnopravan pristup medijima kao pretpostavku fer izbora.

Drugi kriterijum čine sistem i praksa odgovorne vlade i vlasti. Osnovni smisao političke odgovornosti je da vlast „odgovara“ na potrebe i očekivanja građana – glasača. Suočena sa rizikom gubitka vlasti i „anticipiranim reakcijama birača“ (Fridrih), ona se, bar pred izbore, mora svojski truditi da pokaže da je „položila ispit pred građanima“.

Pored periodičnih demokratskih izbora, kanale i instrumente za utvrđivanje političke odgovornosti čine i postojanje samokonstituisane i pluralizovane političke javnosti, kao i sama vertikalna i horizontalna kontrola i podela vlasti, nadopunjena principom subsidijarnosti.

U situaciji postojanja partijski impregniranog i disciplinovanog parlamenta – parlamentarne većine, pre svega, dominantna izvršna vlast je već izvan zone efektivne odgovornosti. Slabu, četvrtu vrstu ograničenja predstavljaju, za sada, i institucije i instrumenti „četvrtе grane vlasti“, poput ombudsmana, poverenika za informacije od javnog značaja ili antikoruptivnih tela i agencija. Nažalost, nije veća uloga ni tripartitnih tela u kojima predstavnici civilnog društva – sindikata i preduzetničkih unija kroz socijalni dijalog sa odgovornom vladom kreiraju polje širokog socijalnog konsenzusa o sadržaju, dinamici i „ceni“ promena.

Treći kriterijum merenja razvijenosti demokratije predstavljaju sadržaji, širina i kvalitet građanske participacije, odnosno postojanje aktivnog i robusnog civilnog društva, sa građanskim institucijama i pokretima i politički pismenim građaninom „uspravnog hoda“ kao svojim izvorištem i utokom. U kriznim tranzicionim društvima branu razornoj smeši političke neodgovornosti i socijalne demagogije i populizma čine korpus praktikovanih građanskih individualnih i kolektivnih prava i demokratska politička kultura. Razorni virus netolerancije i nespremnosti na dijalog, provincijalne ksenofobije i uskogrudni nacionalizam, naizmenično zapadanje u stanja nacionalističke agresivne, čak povremeno paranoične euforije i letargije, pad u nacionalni mazohizam i frustracije, mogu se lečiti samo demokratskom građanskom političkom participacijom i kulturom.

Pokojni Zoran Đinđić konstatuje da ni političke elite, niti političke institucije ne mogu obezbediti da se demokratski politički projekat u svakodnevnom životu realizuje i živi, to mogu samo male civilne mreže kroz koje participiraju milioni građana.

Ako se, pored projekta i institucija, ne desi taj treći deo, ako demokratija ne postane kultura, ako u vrednosnom sistemu jednog društva ne postoji norma da se demokratija živi kao neki oblik svakodnevnog života, onda malo vrede institucije, a demokratija će zavisiti od odnosa političkih snaga, a ne od želje i konsenzusa u samom društvu (Đinđić, 2007:10).



Bez dovoljno operativnog, socijalnog i političkog konsenzusa, osam godina nakon započinjanja demokratskih promena režim u Srbiji pripada još uvek „demokratijama niskog intenziteta“, odnosno „hibridnim režimima“ (Dajmond).

Suočena sa teškim bremenom autoritarnog nasleđa i brojnim izazovima koje nosi proces postratnog određenja državnog okvira i identiteta, Srbija kao da je zaglavljena u „drugoj tranziciji“ (Pševorski), odnosno u kontraverznom procesu prenosa vlasti sa grupa ljudi na pravila i institucije.<sup>96</sup>

Procesu konsolidovanja i stabilizovanja demokratije snažno se suprotstavljaju i personalizovana politička kultura i rašireni duh netolerancije, odnosno „ratnički“ politički stil i doživljaj političkog suparnika kao neprijatelja.

Rašireno, istina opadajuće siromaštvo i subjektivni osećaj tranzicionog gubitništva, prisutan kod trećine stanovništva, kombinovan sa frustracijama koje stvara proglašenje nezavisnosti Kosova, dalje delegitimira aktere demokratskih promena. Dodatni problem predstavlja rašireno uverenje o prisutnoj endemskoj, sistemskoj i političkoj korupciji koja razjeda krhke institucije.

Ne čudi zato činjenica da kod nas još uvek „demokratija nije jedina igra u gradu“ (Linc i Stepan). Potvrdu ove ocene pružaju predloženi testovi „stanja zdravlja“ demokratije u Srbiji.

Prvi praktični indikator predstavlja mera raširenosti demokratskog sentimenta, odnosno prihvaćenosti demokratije kao najboljeg mogućeg poretka i uverenja o (ne)uspešnom funkcionisanju demokratskih institucija. U siromašnim postratnim društvima odnos prema demokratiji uslovljen je u velikoj meri uverenjima građana o razvojnim, ekonomskim učincima režima. Socijalni konsenzus oko koncepta razvoja, a to znači cene tranzicije, mora ići paralelno sa saglasnošću oko demokratske konstitucije društva.

Odsustvo jasnog i koherentnog koncepta razvoja logično je dovelo do već konstatovanog, jedva natpolovičnog prihvatanja demokratije i većinskog nezadovoljstva funkcionisanjem demokratskih institucija i nepoverenja u političke aktere.

Drugi pokazatelj čini dominantna legitimacijska formula režima. Moguća, legitimacijska osnova poretka se kroz istoriju Srbije traži u oštroj konkurenciji između populističkog i participativnog obrasca. Zbog siromaštva nijedna vlada nije mogla da računa na treći, kompenzacioni model legitimnosti, odnosno na podršku baziranu na ostvarenom materijalnom blagostanju. Ostaje alternativa: građanima objasniti nužnost modernizacije i samoangažovanja i spremnosti na učenje kao deo cene tog procesa, ili im obećati „carstvo nebesko“, za šta nisu potrebni rad i disciplina, nego samo neustrašivost i principijelnost.

Najzad, treći indikator u „zdravstvenom kartonu“ Srbije čini provera da li su legitimno birani nosioci vlasti, i to faktički, a ne samo formalno. Pitanje je zapravo ko vlada Srbijom – oni, i uz kakvu međusobnu raspodelu, ili su na delu „rezervni domeni vlasti“ – tajkuni, oligarsi, polu-javne policijske i bezbednjačke strukture? Nisu li to pre možda „spoljni veto-igrači“ (Sartori), ključni međunarodni politički akteri, multinacionalne korporacije i njihovi domaći eksponenti ili pak politizovani kriminal, odnosno kriminalizovana politika?

---

96 Radi se zapravo o neobavljenom poslu transfera iz (pluri)partijske države u državu vladavine prava, odnosno o produženom stanju provizorijuma u kome vladajući politički kartel poseduje državu i raspodeljuje, po principu političke lojalnosti, kroz sistem deobe političkog plena, na desetine hiljada unosnih pozicija, sinekura i tantijema.

Prema istraživanjima CeSID-a, „trijumvirat na vlasti“ po mišljenju građana Srbije čine političke lidarske strukture, međunarodni predstavnici i, pre svih, najbogatiji pojedinci, prepoznati kao „lopovi i kriminalci.

U tim i takvim okolnostima nema pretpostavki za postojanje *jake države* Džoela Migdala – države sposobne da postigne zadate ciljeve, uključujući sposobnost da prođe u društvo, reguliše društvene odnose, izvlači sredstva i usmeri ili iskoristi ta sredstva na razvojno produktivne načine. *Slabe države* – često čak nedovršene, ili države u nastajanju, odnosno međunarodni protektorati koje susrećemo na Balkanu (eufimistički rečeno, u Jugoistočnoj Evropi), slabe su iz dva osnovna razloga. Prvo, zato što su to neautonome, od moćnih interesnih grupa *zarobljene države*, ali i zato što su lišene efikasnog i profesionalnog državnog aparata i dovoljnih ukupnih organizacionih resursa (Migdal, 1988).

Najčešće, reč je tek o selektivno slabim, *lukavim državama*. One istina ne obezbeđuju dovoljnu zaštitu građanskih i imovinskih prava i ne uspevaju da ograniče obiman sektor neformalne privrede, ali su zato dosta uspešne u balansiranju između pritiska međunarodne zajednice i pritiska sopstvene javnosti i selektivnom, paternalističkom promovisanju užih interesa – pre svega interesa same vladajuće elite.

U mnogima od njih postoji realni rizik da slaba država regresira u *propalu državu*. Propala država – država koja ne uspeva da reši problem nacionalnog i državnog identiteta i produktivno zaposli građane, koji su onda spremni da je u potrazi za izvesnom, kvalitetnom egzistencijom napuste, vodi ka beznadežnim građanima i društvima. Društva lišena nade opet, povratno, doprinose propadanju države (Blue Bird, *Zamka nefleksibilnosti*, 2004:35-42).

Izlaz iz ovog začaranog kruga predstavlja samo razvijena i operativna strategija reformi oslonjena na široko socijalno i političko partnerstvo za demokratske promene. Civilno polje i akteri u ovom partnerstvu imaju centralnu mobilizirajuću, kontrolnu i integrativnu ulogu, ali i značajnu inicijativnu funkciju. Društveni pokreti, a ne tek fragmentirana, nepovezana i često na pseudopartijske aranžmane i angažmane spremna nevladina scena, mogu biti medijator promena, akter nosilac dinamike i fiziologije društva – sredstvo ostvarivanja (poželjne) budućnosti.

Drugu stranu ovog procesa partnerske saradnje i razvoja čini nužna paralelna evolucija političkog polja – njegova demokratska institucionalizacija, praćena i povezana sa stabilizovanjem političkog tla i legitimiranjem političkih aktera. Uvećanje propusne moći političkih institucija, pre svega parlamenta, za signale i zahteve koji dolaze iz civilnog društva i povećanje njihovih upravljačkih kapaciteta, dovešće i do veće kompleksnosti stranačke organizacije i nužnog, naraslim potrebama i zahtevima, uslovljenog rasta profesionalizacije (i demokratizacije) rada unutar političkih partija. Time je ujedno otvoren put za „uozbiljenje“ i ukрупnjavanje partijsko-političke scene.

Ipak, i potencijal političkog i civilnog polja i sudbina demokratskih reformi u krajnjoj liniji vezani su za masovno transformisanje podanika – njihove strukture svesti i mentaliteta i nastanak „punoletnih i uspravnih“ građana. Mi se ne rađamo kao građani. Građanin se, naime, postaje upornim radom na sebi (Fuko). Građani i građanke poseduju svest ne samo o svojim pravima, već i o sopstvenim dužnostima i odgovornostima. Samo-poštovanje, osećaj kompetentnosti za javno delovanje, samosvest o pravima koja država mora poštovati, ali i razvijena svest o potrebi uravnoteženja privatnih motiva i interesa sa osećanjem zajedništva i solidarnosti, praktično razlikuju građane od podanika.

## LITERATURA

- Beetham, D. (1999), *Democracy and Human Rights*, Cambridge, Polity Press
- Beyme, Klaus (2007), *Suvremeni oblici predstavničke demokratije*, Anali Hrvatskog politikološkog društva, Zagreb
- Blue Bird (2004), *Zamka nereflksibilnosti*, Fond za političku izuzetnost, Beograd
- Cesid (2005-2008), *Političke podele i podizanje kapaciteta demokratskih ustanova*
- Diamond, L (1999), *Developing Democracy – Towards Consolidation*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London
- Đinđić, Z. (2007), Uloga nevladinih organizacija u demokratskom društvu, u: *Budućnost civilnog društva u Srbiji* (ur. Žarko Paunović), „Milenijum“, Niš
- Keane, J. (2007), *Prijedlog za pravno promišljanje podrijetla i budućnosti predstavničke vladavine*, Anali Hrvatskog politikološkog društva, Zagreb
- Liphart, A (2003), *Modeli i demokratija*, Službeni list SCG, Beograd – CIŽT Podgorica
- Merkel, Wolfgang (2003), *Defekte Demokratie*, sv1: Theorie, Opladen
- Migdal, J (1988), *Strong Societas and Weak States: State-Society Relation and State Capabilities in Third World*, Princeton, Princeton University Press
- Przeworski, A (2004). Democracy and economic development, in: *Political Science and the Political Interests*, Ohio State University, Press Columbus
- Schedler, A (2001), What is Democratic Consolidation? u: *The Global Divergence od Democracy* (ed. Lary Diamond, Mare Plattner), The John Hopkins University Press, Columbus
- Stojiljković, Z, Luković, S, (2004), *Socijalni dijalog*, Nezavisnost, Beograd

Zoran Stojiljković

## “STATUS” OF DEMOCRACY AND ASSUMPTIONS AND CONDITIONS FOR ITS EMBEDMENT AND CONSOLIDATION IN SERBIA

### *Abstract*

Transition from mono-organizational, single-party, ideological and authoritarian regimes to plural, competitive and democratic orders proved to be far more complex and uncertain process with much higher social price than analysts, and particularly citizens of the transition countries, expected and wished.

The attitude of citizens of Serbia towards democracy which, in heavily burdened social environment, is not perceived as the key and urgent goal and value, ranks between dissatisfaction, doubts and distrust and a conditional and term support. Moreover, it is impossible to speak about citizens – their image and social portrait - in singular. Serbia is still deeply divided – it has at least four faces. One of them (liberal-democratic) is decisively turned toward future. Another one (authoritarian and social-national) is looking at the past. The third one (national-democratic) is indecisive – it would go to the future but, however, permanently contemplating and sometimes turning backwards, believing that thus it would also arrive where intended. The fourth, mute one, long ago stopped putting question marks above everything that was happening to us. All mutual arrangements, changes in balance of power and political divorces and marriages are still in the game, so in Serbia, at least in a short term, all stories are still possible.

*Key words:* democracy, transition, consolidation, consensus.